

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ СТОСОВНО
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 20-30-х рр. ХХ ст. ТА ЇЇ
НАСЛІДКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА
КРАЮ**

Після Першої світової війни з розпадом могутніх імперій українські землі – Західна Україна, Північна Буковина, Закарпаття і Бессарабія – відійшли до Польщі, Румунії та Чехословаччини. З 1919 р. Польщею було окуповано 125,7 тис. кв. км земель Східної Галичини та Західної Волині, що становило третину усієї території тодішньої Польщі. Українські землі, що увійшли до складу Польщі, становили третину її території. У 1931 році на цих землях проживало 8,9 млн. чоловік, в тому числі українців – 5,6 млн. (63%), поляків – 2,2 млн. (25%), єреїв – 0,9 млн. (10%). Українці становили близько 16% населення всієї Польщі. Ці землі стали для Польщі новими джерелами сировини, дешевої робочої сили та ринками збуту. Водночас вони спричинили появу і загострення зовнішніх і внутрішніх проблем, що суттєво дестабілізувало ситуацію в польській державі [1, с. 48].

Упродовж 20–30-х років польська політика в українському питанні мала свої особливості. У 1919–1923 р. Польща ще не цілком закріпилася в Західній Україні. З погляду міжнародного права і держав Антанти її влада тут вважалася спірною і невизначеною. 28 червня 1919 р. на Паризькій мирній конференції Польща зобов'язалася перед державами Антанти гарантувати українському населенню автономію. Польська конституція (17 березня 1921 р.) гарантувала право українців на рідну мову в публічному житті та навчанні у початкових школах. Прийнятий 26 вересня 1922 р. закон надавав самоврядування трьом галицьким воєводствам: Львівському, Станіславському і Тернопільському. Але ці гарантії так і залишилися на папері. Водночас вони відіграли певну роль в остаточному вирішенні долі західноукраїнських земель. Рада послів Англії, Франції, Італії й Японії 14 березня 1923 р. у Парижі визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною. У 1923–1926 р. у Польщі при владі перебував уряд народної демократії, який в українському питанні відстоював «інкорпораційну» програму. Суть її полягала в окупації західних земель України, Білорусії та Литви. Уряд мав на меті домогтися визнання нових східних кордонів Польщі, а згодом шляхом примусової полонізації народів створити однонаціональну польську державу.

Метою даного дослідження є проведення узагальнюючого комплексного аналізу дій польської влади щодо Західної України у 1920–1939 роках.

Об'ектом дослідження є економічна й соціальна структура українського населення, яке потрапило під польську окупацію у міжвоєнний період.

Предметом дослідження є результати впливу польського уряду щодо українського населення, національно-політичний розвиток Західної України 1920–1939 pp.

Питання регіональної політики уряду щодо України у міжвоєнний період ХХ століття вже порушувалось низкою дослідників. Зокрема, це західноукраїнські історики, для яких ця тема є більш цікавою. На особливу увагу заслуговують дослідження В. Калини [7, с. 51-59] та В. Смолея [11]. окремі аспекти політичного й культурного розвитку Галичини розглянуто в монографіях і статтях Б. Лановика [9, с. 56-62], Р. Лозинського та ін. У місцевих архівах знаходиться чимало необхідних для вивчення цієї проблеми документів. Це – Центральний державний історичний архів м. Львова (ф. 408), державні архіви Івано-Франківської (ф.6), Львівської (ф.1, 108) та Тернопільської областей (ф. 231). Учені використали великий фактичний матеріал, зокрема маловідомі документи архівів різних країн світу. В їх роботах на основі широкої джерельної бази висвітлено суспільно-політичні та соціально-економічні проблеми краю. Водночас ця тема не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі. Крім того, вона має суспільно-політичну актуальність.

Економічна політика Польщі в українських землях переслідувала мету гальмування розвитку і перетворення їх на аграрно-сировинний придаток щодо корінних польських земель. Унаслідок такої політики економіка Західної України була доведена до катастрофічного стану. Так, на чотири воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське – припадало 25% території і 28% населення Польщі, але тільки 16,6% промислових підприємств і 9,8% робітників.

Штучне стримування промислового розвитку створювало труднощі в аграрному секторі. Надлишок робочої сили і малоземелля посилювали аграрне перенаселення. У 1921 р. питома вага малоземельних селянських господарств (до 5 га) становила в Західній Україні 81,1 %, а в центральній Польщі – 53,7%. Таке становище посилювалося так званим осадництвом, коли кращі землі, вилучені у поміщиків, віддавалися полякам, переважно відставним військовим [2, с. 56]. Осадники мали сприяти ополяченню українців й у разі потреби виконувати каральні функції. Упродовж 1919–1929 р. 77 тис. осадників отримали тут понад 600 тис. га землі [14, арк. 26, 29-32]. Польська влада намагалася знищити самі поняття «Україна», «українець». Населення іменувалось «русини», а вся територія називалася «Східна Малопольща». Керівники Польщі заявляли, що ніякого українського народу немає, що це вигадка комуністів. Активній полонізації Західної України сприяв закон від 31 липня 1924 р., що оголосив державною мовою на території Польщі польську. Передусім почали ліквідацію українських шкіл. Якщо в 1911/ 1912 навчальному році тут було 2 418 українських шкіл, то в 1926/1927 р. – лише 845.

Після приходу до влади Ю. Пілсудського у травні 1926 р. Польща стала на шлях відновлення держави «від моря до моря». Суть нової влади полягала

у державній асиміляції національних меншин та у відмові від національної асиміляції, особливо мовної, шляхом примусу. Для її здійснення у 1926 р. було створено спеціальний відділ національностей, а в березні 1934 р. почали діяти Національний комітет і Бюро національної політики. У 1928–1930 рр. було зроблено поступки українській буржуазії у формі фінансової підтримки кооперативних об'єднань. У відповідь найчисельніша українська партія – УНДО (Українське Народно-демократичне Об'єднання) – у жовтні 1935 р. взяла курс на нормалізацію польсько-українських відносин [8, с.32-35]. У свою чергу, уряд пішов на деякі поступки. Лідер УНДО В. Мудрий був обраний одним із п'яти віце-маршалів сейму.

Проте політика поступок українській буржуазії була нетривкою. Напередодні Другої світової війни, побоюючись позиції в українському питанні Німеччини, польський уряд різко змінює акценти у своїй національній політиці, повертається до доктрини однонаціональної Польщі. Це зумовило певну опозиційність українців, що виражалася як легально, так і нелегально.

Польська політична система ґрунтувалася на конституційних засадах. Це давало змогу національним меншинам попри дискримінацію відстоювати свої права в інститутах держави. У 1925 р. українці мали 12 політичних партій. Найбільш впливовим було УНДО – ліберальна партія, яка утворилася в 1925 р. Її лідери – Д. Левицький, В. Мудрий, С. Баран, О. Луцький – відстоювали конституційну демократію та незалежність України. Іншою впливовою партією була КПЗУ, утворена ще в 1919 р. Лідери партії – Й. Крілик, Р. Кузьма. Програма ставила завдання боротьби проти соціальних і національних утисків, за об'єднання Західної України з Радянською Україною. Українські партії намагалися ставати помітним чинником політичного життя. Якщо в 1927 р. представництво у польському парламенті становило 25 послів і 6 сенаторів-українців, то вже в 1930 р. – відповідно 50 і 14.

В економіці протидія офіційній лінії на гальмування розвитку українських земель здійснювалася через кооперативний рух [13, с. 342-344]. Так, якщо в 1921 р. в Галичині діяло 580 кооперативів, то в 1939 р. їх було до 4000. Коли антиукраїнський тиск польської влади ставав нестерпним, відповідна реакція українців виходила за межі легальних форм боротьби. Якщо у 1922 р. в Західній Україні відбулося лише 59 страйків, то в 1934–1939 р. – 1 118. З весни 1930 р. посилилися виступи селян. Тільки на території Волинського, Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств відбулося понад 3000 антидержавних політичних виступів, у тому числі 160 збройних. Відповідю уряду була кампанія пацифікації – умиротворення за допомогою поліції та війська. Під час екзекуцій селян змушували вигукувати: «Хай живе маршал Пілсудський!» або співати «Єще Польща не згінела». Жорстоким репресіям було піддано 800 сіл, 1 739 осіб було заарештовано. Послідовна асиміляторська політика польських властей за фактичної відсутності єдності українських політичних сил зумовила застосування більш радикальних форм боротьби [6, с. 352-356].

Українці в Польщі творили дві етнокультурні групи. Перша (понад 3 млн.) жила в Галичині, колишній частині монархії Габсбургів. Галичани були переважно греко-католиками, відрізнялисявищою національною свідомістю та політичною організованістю. Друга – понад 2 млн. українців – проживала на Західній Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші – землях, які донедавна входили до складу Російської імперії. Вони були переважно православними і в політичному, соціально-економічному та культурному відношеннях поступалися галичанам [10, с. 2]. Близько 80% українців були селянами, які страждали від земельного голоду та утисків польської адміністрації [3, с. 35-36]. Українське робітництво було нечисленним. Майже не було національної буржуазії. Провідну роль у політичному, культурному і навіть економічному житті відігравала інтелігенція, до якої належало близько 1% зайнятого українського населення. Для українських інтелігентів була практично недоступною служба на державних посадах, їм важко було знайти роботу в місті. Тому багато освічених молодих людей йшли на село, що мало своїм позитивним наслідком прискорення культурного та економічного розвитку українського села.

Майже 7 млн. українців, в основному колишніх підданих Австро-Угорської імперії, було позбавлено права на самовизначення. Найбільше українських земель відійшло до Польщі. Становище західних українців залишалося невизначеним. У 1923 р. іноземні поневолювачі встановили тут напівколоніальний режим. Частка Західного регіону українських земель у промисловому потенціалі була у 2-3 рази меншою, ніж відповідно до загальної території та кількості населення країни у цілому. Понад 80% населення регіону займалося сільським господарством.

Країни, до яких входили західноукраїнські землі, значно відставали в своєму економічному розвитку від розвинених країн світу. Низька конкурентоспроможність господарства й обмеженість внутрішнього ринку негативно впливали на економічне становище регіону. Ситуація погіршувалась ще й тим, що в цих країнах панівним в економіці був іноземний капітал. Так, 44,4 % виробництва у деревообробній промисловості і 88,5 % у нафтовій контролювали іноземні банки.

У корінній частині Польщі було сконцентровано 80 % металообробної, електротехнічної, паперової та текстильної промисловості, друкарень, виробництва цегли, вапна, цукру. В 1938 р. на західноукраїнських землях вироблялось лише 7–10 % промислової продукції Польщі (вона становила чверть території та понад чверть населення Польщі). У промисловості регіону переважали галузі, які без значних капіталовкладень забезпечували високі прибутки. Повоєнна відбудова промисловості відбувалася повільно. Були труднощі в одержанні відповідної сировини і промислового обладнання.

Крім того, на темпи відбудови негативно впливала зростаюча інфляція. Західноукраїнська промисловість відчувала величезні труднощі в одержанні кредитів. Місце австро-німецького капіталу зняв французький,

англійський, американський. Частково посилив свої позиції й польський капітал. Умови для економічного розвитку регіону диктували з Варшави, Бухареста, Праги, Лондона, Парижа та інших столиць світу. Після деякого тимчасового пожвавлення вже в 1924 р. настав застій у промисловості. Не було докорінних зрушень у відбудові та подальшому розвитку західноукраїнської промисловості також у 1925–1927 р. Лише в 1928 р. виявилися ознаки економічного піднесення, проте в 1929 р. воно змінилося нечуваною кризою. Зайнятість робочої сили у фабрично-заводській промисловості зменшилася на 40–50 %. Занепадали дрібні ремесла. Хоча пізніше й були деякі зрушення, однак до 1939 р. рівень промислового виробництва вже не перевершував рівня 1928 р. У 1938 р. середньорічна кількість робітників, зайнятих у середніх і великих підприємствах переробної промисловості Західної України, становила близько 50–55 тис. чол.

Величезний резерв робочої сили давав підприємцям можливість до мінімуму знижувати заробітну плату. У Західній Україні вона становила 50–60 % заробітку робітників промислових центрів Польщі та часто не забезпечувала необхідного прожиткового мінімуму. Якщо в серпні 1937 р. середній заробіток робітника (чоловіка) за годину на підприємстві у Варшаві становив 1,07 злотого, то в Тернопільському воєводстві – 0,41 злотого. Понад 3/4 бюджету робітничих сімей витрачалося на харчування та оплату квартири й лише 4,8 % на культурні потреби і медичну допомогу [5, арк. 54-59]. Крім того, на погіршення матеріального становища робітників впливали примусові відрахування на армію, прибутковий податок тощо.

В умовах економічної кризи хронічним явищем було безробіття. В 1936 р. тільки у Львові налічувалося більше ніж 30 тис. безробітних. У Бориславі кількість безробітних на вересень 1939 р. становила 4500, а працюючих — 3500 чоловік. У Станіславському воєводстві, за заниженими даними офіційної статистики, налічувалося близько 13 тис. безробітних [4, с. 13-29]. Охорону праці на підприємствах не забезпечували, частими були нещасні випадки. Робочий день досягав 14-15 годин. Фабриканти і заводчики широко використовували працю і жінок, і підлітків, виплачууючи їм за однакову роботу нижчу заробітну плату, ніж робітникам-чоловікам. Важкими були житлово-побутові умови робітників. У робітничих кварталах міст були відсутні водогін, каналізація, електрика.

Визначальну роль в економіці західноукраїнських земель відігравав аграрний сектор. Проте становище в сільському господарстві було тяжким. Врожайність зернових культур, за винятком Закарпаття, залишалася незмінною, продуктивність праці була досить низькою. На полях застосовували в основному робочу худобу та фізичну силу селян. Селянські знаряддя праці мало чим відрізнялися від тих, що використовувались у IX ст. Становище в сільському господарстві ускладнювалося колонізаторською політикою Польщі, Чехословаччини і Румунії. В 1919 р. у цих країнах були проведені земельні реформи. Проте селяни землі не отримали. Так, з усіх земель у Західній Україні поміщикам належало 33,8 %, державі – 8, церкві –

2,1; 48,4 % селянських господарств мали лише до 2 га землі кожне, а близько 1 млн. господарств були мало або безземельні. Серед колоністів було немало і таких, які ніколи не займалися землеробством і не збиравалися самостійно господарювати. Однак, одержуючи державну допомогу, вони використовували колонізацію як засіб легкої наживи на спекулятивних земельних операціях [12, с. 163-176]. Штучне насадження господарств колоністів ще більше загострювало проблему аграрного перенаселення та безземелля західноукраїнського селянства.

Важким тягарем на плечі селян лягли податки, побори та різні напівфеодальні повинності, особливо з ремонту та будівництва шляхів. Високими були ціни на промислові товари і дуже низькі – на сільськогосподарські, що вкрай підривало економіку селянських господарств. Безперервно зростала їхня заборгованість. Непосильні податки, жорстока експлуатація, колоніальний гніт руйнували дрібні господарства, прирікали сільську бідноту на напівголодне існування. Тисячі розорених селян, що місяцями, а часто й роками, не мали постійного заробітку, шукаючи порятунку, залишали рідний край і емігрували за кордон. За даними офіційної польської статистики, з чотирьох воєводств Західної України в 1925–1939 р. емігрувало понад 373 тис. чоловік, переважно працездатного сільського населення.

Отже, у 20-30-х роках внаслідок колоніальної політики іноземних держав економіка Західної України перебувала в застої, ряд галузей промисловості занепали. Тяжким було не тільки економічне, а й політичне становище корінного населення регіону. У результаті такої політики селянські господарства залишились без державної підтримки та регулювання, а це, в свою чергу, значно знизило рівень життя українця.

1. Бойко О.А. Історія України – 3-те вид. – К.: Академія, 2007 – 688 с.
2. Васюта І.К. Західно-українське село під гнітом монополістичного капіталу в 20–30-х роках ХХ ст. // УГЖ. – 1971. – №11. – С. 56.
3. Джеджула А.О. З історії українсько-польських економічних відносин (1920–1922) // Питання нової та новітньої історії. – 1965. – Вип.2. – С. 35-36.
4. Джеджула А.О. З історії українсько-польських економічних відносин (1920–1922). Питання нової та новітньої історії. – 1965. – Вип.2. – С. 23-29.
5. ДАЛО. – Ф. 1 – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 54-55
6. Добржанський О., Яценюк Т. Сучасна історіографія українського національного руху на західноукраїнських землях другої половини XIX – початок ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський , 2001. – С. 352-356.
7. Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Вип. 3. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 51-59.
8. Кравченко В.І., Красноносов Ю.М., Панченко П.П., Перепелиця А.І. Україна у 20–30 роки ХХ ст.. Мовою документів та очевидців. – Донецьк, Мережа аналітичних центрів України, 2002. – С. 32-35.
9. Лановик Б. Д., Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вікар, 1999. – 737 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

10. Лозинський Р. Хто такі галичани, і чому вони стають сепаратистами. Незалежний культурологічний часопис «Ї». – Львів, 2001
11. Смолей В.В. Польське цивільне і військове сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 19 с.
12. Смолей В.В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років // Україна в минулому. – Вип. 9. – К., Львів, 1996. – С. 163–176.
13. Танцюра В.І. Політична історія України. – К.: Академія, 2008. – 552 с.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1т. – Спр. 174. – Арк. 26, 29–32.

The presented article exposes essence and gives an analysis political position of the Ukrainian people, what was under Polish occupation in a period between wars XX age, to show dependence of population from the political of the Polish colonists.

Ключові слова: економічне становище, польські осадники, українські землі, політичне становище, колоніальний гніт, західноукраїнське селянство.

УДК 94(477.74):325(=161.2) «1100/1250»

Сергій Вегерчук

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНЕ І ПОЛІТИЧНЕ ТЛО УКРАЇНСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ КАРПАТО-ПРИЧОРНОМОР'Я В XII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII СТОЛІТТЯ

Метою даної статті є вивчення етнополітичної історії Карпато-Причорноморських земель в XII – першій половині XIII століття, встановлення основних етнокультурних компонентів, що визначали характер і динаміку політичних процесів у Карпато-Причорномор'ї в зв'язку з періодичною мінливістю ролі кожного з цих компонентів як історико-культурного тла української колонізації краю.

Об'єктом дослідження є населення Карпато-Причорноморських земель, переважно південного регіону в XII – першій половині XIII століття.

Предметом дослідження є етнополітична історія Карпато-Причорноморських земель і українська колонізація цієї території в досліджуваний час.

1. Проблема населення і політичної принадлежності територій

Значну частину писемних відомостей про Карпато-Причорноморські землі (за якими вже закріплюється назва Галицького Пониззя) середини і початку другої половини XII ст. представляють руські й українські літописи в зв'язку з діяльністю звенигородського князя-ізгоя Івана Ростиславовича Берладника в 1144–1160 рр. Саме його діяльність стимулювала могутню українську колонізацію в ці землі з районів Галицького князівства – бродників, берладників, галицьких вигнанців, – і привела до створення історичного пräобразу Козацької держави в Наддністрянщині й Подунав'ї. Дійсно, російські й українські вчені одноголосно вважали бродників і